

УДК 398.8:392.5(477+476-192.2)

І. В. Нікольчук

ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО У ВЕСІЛЬНОМУ ФОЛЬКЛОРІ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ (Київська і Гомельська області)

Стаття містить короткі відомості про весільний обряд Київщини і Гомельщини. Подано приклади весільних пісень та простежено в них звичаєво-правовий контекст. Весільна обрядовість Київщини і Гомельщини має подібні риси – як позитивні, так і негативні. За недотримання певних традицій та звичаїв учасники весільного процесу повинні були сповна заплатити за порушення звичаєвого уставу.

Ключові слова: звичаєве право, фольклор, весільний обряд, посаг, волосний суд, покарання, громада.

Статья содержит краткие сведения о свадебном обряде Киевщины и Гомельщины. Представлены примеры свадебных песен и прослежено в них обычно-правовой контекст. Свадебный обряд Киевщины и Гомельщины имеет общие особенности – как положительные, так и отрицательные. За несоблюдение определенных традиций и обычаев участники свадебного процесса должны были сполна заплатить за нарушение обычного устава.

Ключевые слова: обычное право, фольклор, свадебный обряд, приданое, волостной суд, наказание, община.

This article contains a profile of the wedding ceremony in Kyiv and Homel regions. It gives examples of nuptial songs, in which common-law context is observed. Wedding rites of Kyivshchyna and Homelshchyna have a kinship, both positive and negative. For the failure of compliance with certain traditions and customs of wedding process, its participants had to pay in full for infracting the customary regulations.

Keywords: customary law, folklore, wedding ceremony, dowry, volost court, punishment, community.

З давніх-давен весільний обряд співіснує з іншими обрядами й ритуалами. Його здійснюють на підтвердження лю-

диною зрілості і бажання створити сім'ю, продовжити рід. Комплекс весільних церемоній супроводжують пісні, танці, розваги, урочисті заходи. На Україні і в Білорусії весільне дійство підкріплювали піснями різного характеру, які різнилися за змістом і формою, характером виконання, несли важливу інформативну функцію [1, с. 11]. Пісенний жанр містить морально-етичні, звичаєві, естетичні та соціально-побутові ідеали народу, мудрість і духовне багатство. Віршово-пісенний комплекс творив історію, його передавали з вуст у вуста, записували й осмислювали. Окрім того, що весільний комплекс несе в собі традиції та розуміння побутування прадавніх обрядів, він містить згадки звичаю та права пращурів. Перша писемна згадка про весільні пісні датована 1096 роком [1, с. 11]. А ще давнішим описом етапів українського весілля є праця Я. Ласіцького [див.: 1, с. 12]. Вона містить короткі відомості про обрядово-весільне дійство: сватання, обряд викрадення нареченої та вінчання. У праці Г.-Л. де Боплана подано факти про супровід весільного обряду піснями [3].

Як і в інших слов'янських народів, український весільний обряд має певні етапи. М. Шубравська весільний обряд розмежувала на три основні частини: готування до весілля, власне весілля (церемонії до шлюбу і після шлюбу, виряджання молодої до молодого) і завершальний етап [1, с. 22]. Кожний з етапів, або окрема частина, має своє розгалуження, тобто містить певний ряд звичаєвих прав та обов'язків. Передвесільний етап охоплює сватання, заручини, запрошення на весілля, вінкоплетіння, випікання короваю. Сватання – це, по суті, певний договір на укладення шлюбу. Його скріплювали домовленостями між сватами в присутності свідків. Така угода могла бути порушеною як молодою, так і молодим. Якщо хтось із наречених відмовлявся після укладення угоди вступати до шлюбу, то це було образою для тієї родини, якій відмовили, адже віднині її вважали заплямованою перед громадою. Така обра-

за мотивована тим, що родина, яку очорнили, якій відмовили в шлюбі, понесла збитки під час готування до весілля – як матеріальні, так і моральні. Причиною відмови від весільної угоди може бути не любов до однієї із сторін, кохання до іншої / іншого, вікова нерівність, бідність, від'їзд в інший край тощо. Про такі причини відмови чітко свідчать українські пісенні жанри, як наприклад, у праці П. Чубинського:

Ой, як мені женитися – в мене хати немає.
Господи, помилуй тебе и мене! [4, с. 481].

А в сусіда дівчина – сподобав же б я;
Сподобав же б я – мені род не велить,
Мені род не велить тай дівки любить... [4, с. 483].

По крапиві важкий камінь котила;
А як важко камінь котити,
То так мені і з нелюбом жити... [4, с. 483].

У середу родилася – та то моє горе...
Ой, не піду за старого – бородою коле... [4, с. 485].

Мати моя хорошая! Мати моя мила!
Не дай мене за рудого, бо я чорнобрива... [4, с. 488].

Зелений дубе, чи не жаль тобі буде,
Як підрубають білу березу люде:
Повезуть її битими шляхами?
Моя матюнка, чи не жаль тобі буде,
Як візьмуть дочку між чужії люде
Повезуть її битими шляхами? [4, с. 491].

Однак не кожну таку угоду вважали дошлюбною, тобто такою, яка містила обов'язки, а тільки такою, котру супро-

воджували звичайні формальності. Щоб компенсувати постраждалій родині матеріальні та моральні збитки, родина, яка їх спричинила, повинна була винагородити постраждалих. У справах ХІХ ст. волосних судів Київщини області таку компенсацію визначали в розмірі від 6 до 30 рублів, залежно від витрат ображеної родини. Іноді суму збільшували вдвоє за безчестя проти суспільства, а за понад безчестя призначали штраф [5, с. 20].

Щодо Гомельщини (Білорусь), яка межує на півночі з Київщиною, то такі випадки вимушеного вступу до шлюбу були більш рідкісними, аніж в інших слов'янських народів. Дуже часто в білоруських населених пунктах жителі градувалися на багатих і бідних. Відтак весілля між різними соціальними верствами відбувалися дуже рідко. Батьки лише інколи примушували дітей одружуватися або виходити заміж за нелюба. Тому і пісні на дану тематику були поодинокі.

Цікавою складовою весільного дійства є український обряд «комора» і білоруський «постель». Цей обряд належить до другого етапу весілля. На українсько-білоруському пограниччі власне весілля відбувалося в неділю, у вільний від роботи час. «Гуляти весілля в суботу вважалося недоречним, бо субота, за народним повір'ям, – удовиця» [1, с. 23]. Сам обряд «комора» відбувався в неділю ввечері, після одягання дівчини на голову хустини. Потім молоді йшли в комору на шлюбну ніч, яку називали «клітка». Здебільшого таку назву цього обряду має і білоруський народ, інколи ще називали «постіль». Приміщення для першої шлюбної ночі обирали або в підвалі під хатою, або на горищі, у хліві, стодолі, в особливій світлиці або неопалюваній хаті тощо. Постіль до весілля готувала наречена. Чим більше лігво мало перин, тим заможнішою вважали молоду. Молодий повинен був показово полежати на всіх перинах у присутності інших, тоді, вірили, у дружини буде більше дітей. Якщо після проведеного обряду дівчи-

на виявлялася чесною, то її і її батьків вихваляли, дякували батькам за збережену дівочу цноту до весілля. На Гомельській землі побутував обряд «солодкої горілки»: влаштовували застілля, на честь молодої підсолоджували горілку медом, славили рідню молодої. Якщо ж дівчина не вберегла своєї честі, то за це вона та її батьки несли відповідальність. У справах волосного суду Васильківського повіту зафіксовано, що дівчину за незаконні зв'язки із чоловіком водили по селу, при чому це рішення було винесене не судом, а власне громадою. В іншому випадку за безчестя дівчини громада просто на весіллі покарала батька і матір. У вироках волосних судів найчастіше трапляються справи скарг дівчини або її батька за безчестя і народження нею позашлюбної дитини. У таких випадках суди виголошували вирок винному чоловіку у вигляді виплати суми на утримання дитини, а іноді присуджували виплату ще й за безчестя – як моральний збиток. Сума покарання не перевищувала 15 рублів [5, с. 19]. Такі ситуації висвітлені в текстах пісень:

Чи заміж іти, чи дівкою гуляти?
Дівкою гуляй – людська обмовочка,
А замуж піди – бідная головочка [4, с. 340].

Ой меде наш, меде,
Зять тещеньку веде
Та в болото кладе.
Лежи, тещо, тут, тут,
Я виріжу прут, прут
Та буду тещу бити,
Що не вмiла дочку вчити [1, с. 690].

«На що ж ти моя доню, вважала,
Що ти того запорожця сподобала?»

– На жупання, моя мати, на жупання,
Я думала, що я буду за ним паня... [4, с. 340].

Траплялися випадки, коли суд переконувався, що винний чоловік бажав одружитися з обезчещеною дівчиною і, навіть, відмовляв інших парубків свататися до неї. Тоді призначали більшу суму для покарання – 75 рублів, яку чоловік виплачував постраждалій. Якщо суд дізнавався про те, що дівчина втратила цноту ще раніше, аніж вступила у зв'язок з обвинуваченим, тоді суд відмовлявся призначати виплати постраждалій дівчині та задовольняти її скаргу. Подібний випадок зафіксований у справах Канівського волосного суду. Дівчина ж у такій ситуації ніякого покарання не несла. Проте громада, як покарання, використовувала куну – скобу. Її прибивали до стіни, піднявши скобу, у неї клали руки і закривали скобу. Таке покарання проводили на шосту неділю після пологів, коли дівчина приходила до церкви на «вводи», після цього ніхто не мав права їй докоряти [5, с. 20]. Побутував ще один вид покарання – стояння навколішки або обхід на колінах тричі довкола церкви. У такому разі обвинувачену вважали покараною.

Козак з гаю дівчину виводить,
На рученьках дитину виносить.
– Люлі, люлі, муй синку,
Дадуть мені сто палок на спинку... [4, с. 346].

Ой висипав на стіл карбованців двісті.
«Оце ж тобі, мила, дорога спідниця,
Вчора була дівка, тепер молодиця...» [4, с. 346].

Там червона калина,
Там заручена молода дівчина.
Вчора була дівчина, як калина,
А сьогодні біла, як глина [4, с. 346].

Отже, весільна пісенна лірика несе в собі великий проша-рок звичаєво-правової інформації. Багато з того, що вираже-но у весільних піснях, співзвучне з настроєм і почуттям люди-ни, її обов'язками, застереженнями та відповідальністю перед собою і суспільством.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Весільні пісні / упоряд., прим. М. М. Шубравської, А. І. Іваницько-го. – Київ : Наукова думка. – 1982. – Кн. 1. – 871 с.
2. Вясельная традыцыя Гомельшчыны : фальклорна-этнографічны зборнік / уклад. В. С. Новак. – Мінск : Права і эканоміка, 2011. – 485 с.
3. *де Боплан Г.-Л.* Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що простягаються від кордонів Московії до Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн : пер. з руан. вид. 1660 р. / Гійом Левассер де Боплан ; [пер. Л. В. Шабанова]. – Київ : Стебеляк О. М., 2012. – 165 с.
4. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – Киев, 1874. – Т. 5 : Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные.
5. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – Киев, 1872. – Т. 6 : Народные юридические обычаи.

SUMMARY

Ancient wedding process coexists with certain rites and ceremonies. Materials on nuptial ceremony carry valuable information as it has been accumulated for several centuries. Wedding ceremony is conducted to confirm the maturity of a person and, consequently, matrimony contraction and procreation. The range of wedding ceremony is accompanied by songs, dances, games and solemnities. Both in Ukraine and Belarus, nuptial action was upheld by song texts of various kinds.

These song forms differed from others in form and content, as well as the nature of performance. Such formulae bore an information key to realizing the truth and mystery of life of ancestors. Texts of songs contain the ethic, customary, aesthetic, and social and everyday models and patterns of people's ideals, wisdom and spiritual wealth. Poetical-musical complex was due to human life and made history, being passed on by word of mouth. In addition to the fact that wedding complex embraces traditions and understanding of the existence of ancient rites, it holds the information on practices and rights of ancestors. *The earliest written mention of wedding song dates back to 1096* [1, p. 12]. The more ancient is the description of Ukrainian wedding stages contained in the work of Jan Łasicki *De Russorum, Moscovitarum etc. Tartarorum...*. The work has a concise piece of information about wedding ritual and performance: matchmaking, bride abduction and wedding proper. And the proof of the wedding ceremony being accompanied with songs is G.-L. De Beauplan's work *Description de l'Vkranie depvis les confins de la Moscovie jvsqu'aux limites de la Transylvanie* (1650).

Like other Slavic peoples, Ukrainian nuptial ceremony consisted of certain stages. Researchers divided wedding into three main parts: preparation for wedding, espousals proper (ceremony of marriage and post-matrimony, removal of a bride to a groom), and the final stage. Each stage is in turn divided into two parts by periods. All stages have their own distinctive features, by which the particularities of customary rights and responsibilities were attached. However, such rights and obligations were repeatedly violated, entailing a specific responsibility. The process and sentence executions were followed by volost courts or the community itself.

Bridal song texts bear a large segment of customary legal information. This is noticeably expressed in wedding songs that were in tune with mood and feeling of people, their responsibilities to themselves and society.

Keywords: customary law, folklore, wedding ceremony, dowry, volost court, punishment, community.